

Μανόλης Μακράκης

Μετακινήσεις κατοίκων της Ελούντας σε εκτός Κρήτης περιοχές από τα μέσα 19ου ως τις αρχές 20ού αιώνα

ABSTRACT

This work refers to the movement of Elounda residents in the modern era, namely from the middle of the 19th century up to the fourth decade of the 20th century. These were peaceful, individual relocations by boat from Elounda, mostly to Kalymnos and Symi, the islands that flourished through sponge fishing. The inhabitants who emigrated were young, aged 15-20, with little or no real estate property, mainly from large families. Even 10-year-old children, usually orphans, would migrate, as related by their offspring.

The harsh life in a place that could not feed its inhabitants forced many residents of Elounda to board sponge-fishing vessels anchored off Elounda and sail for Kalymnos, Symi, Karpathos and Kasos, to take up fishing and sponge fishing, or to enroll on merchant ships that moored at Spinalonga to load whetstones, carobs or almond kernels for Constantinople. In the early 20th century many also migrated to the USA.

The scarcity of land due to natural constraints (minimal and rocky arable land), population growth, as well as the generation-by-generation segmentation of the already small and minimal claims, created a group of «superfluous» children who had few opportunities of escape from this situation. Nothing was available except in finite and limited quantities, with no potential for increase. People turned to non-farming activities. Initially, they turned as workers to nearby solutions, fishing, employment in salt pans and whetstone mining. It seems, however, that the income from these activities was insufficient, since the pay was meager.

This perception of property as being limited gave rise to the belief that if all goods were indeed limited and could not be increased by human efforts, then an individual or a family could only improve their status outside the territorial framework of this society by means of flight: emigration.

They were therefore driven to leave, initially to survive and later to realize their dreams, with the example of successful merchants or sponge divers before them. Some submitted to their destiny while others dared.

We have divided these 41 economic migrants into two categories: 24 who fled to the islands of Kalymnos, Symi and Kasos, as well as to Constantinople and Alexandria, between 1850 and 1900. The second category consists of 16 emigrants to the US during the first two decades of the 20th century, who, in the hope of living the American dream, laboured endless hours a day under difficult conditions in factories, on railroad construction and in restaurant businesses.

This paper monitors the path the lives of those emigrants in the foreign land, their occupations, whether they put down roots there, and whether and how many returned to their homeland.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Ελούντα, λιμάνι Σπιναλόγκα, Κόρφος Ελούντας, μετακινήσεις, μεταναστεύσεις, αλυκές, ακονιές, σπογγαλιευτικά, Κάλυμνος, Σύμη, Κάσος, Κωνσταντινούπολη, ΗΠΑ

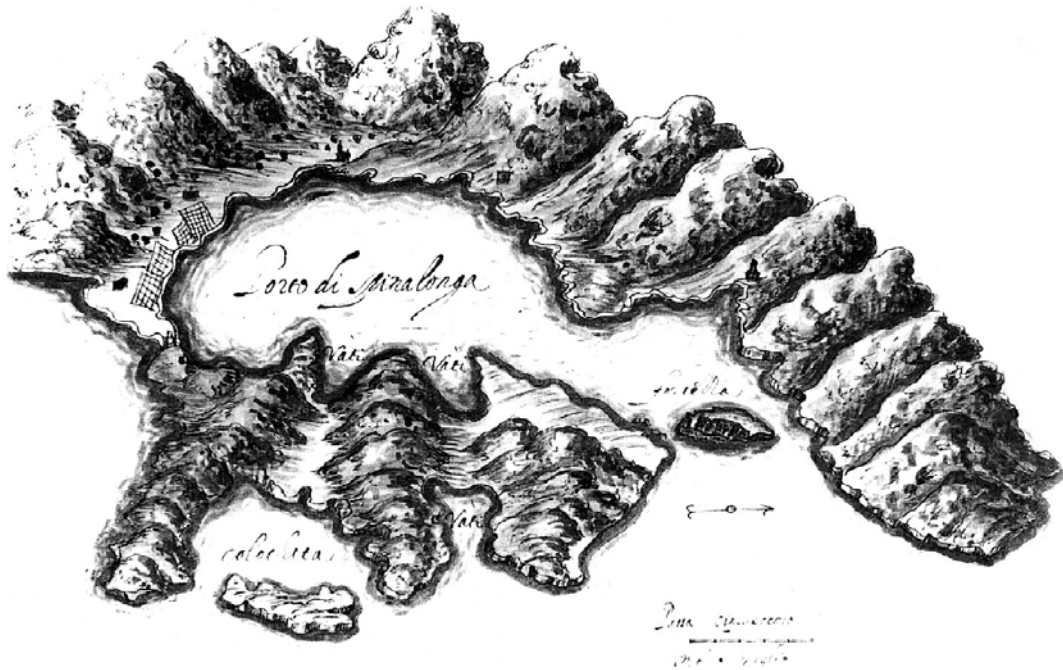
Εικ. 1. Η περιοχή της Ελούντας σε χάρτη του Βενετού χαρτογράφου-μηχανικού Φραγκίσκου Βασιλικάτα (1630).

ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ

Στην ιστορία των λαών υπάρχουν πάμπολλες μετακινήσεις λαών είτε βίαιες είτε ειρηνικές. Από τον ίδιο χώρο υπήρξαν μετακινήσεις και κατά την αρχαιότητα. Στην παρούσα εργασία θα αναφερθώ σ' εκείνες της νεότερης εποχής από τα μέσα του 19ου αιώνα ως και τη β' εικοσαετία του 20ού αιώνα. Πρόκειται για ειρηνικές, μεμονωμένες μετακινήσεις νέων στην πλειοψηφία τους ανθρώπων, παιδιά πολύτεκνων οικογενειών από την Ελούντα μέσω των πλεούμενων κυρίως προς την Κάλυμνο και τη Σύμη, νησιά που ανθούσαν από τη σπογγαλιευτική δραστηριότητα.

Το παραθαλάσσιο της περιοχής, η ύπαρξη των αλυκών αλλά και των κοιτασμάτων ακονολίθων ήταν οι αιτίες εσωτερικής μετακίνησης κατοίκων της Φουρνής και εγκατάστασής τους στην Ελούντα από τα τέλη του 18ου ως της αρχές του 19ου αιώνα. Στη συνέχεια αρκετοί κάτοικοι της Ελούντας, εξωθούμενοι από τον συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής και ιδιοκτησίας γης, καθώς και πιεζόμενοι από κοινωνικο-γεωγραφικούς λόγους, που εκπορεύονταν από τη μεγάλη στενότητα γης (μικρή καλλιεργούμενη επιφάνεια χαμηλής παραγωγικότητας), και έχοντας ως κύρια επιδίωξη την επιβίωσή τους και δευτερευόντως ως όραμα τη βελτίωση της ζωής τους, όπως και καλύτερους όρους διαβίωσης, ακολούθησαν τον δρόμο της φυγής ως εφιαλτήριο της κοινωνικής εξέλιξης και της ανόδου του βιοτικού τους επιπέδου.

Ο νησιωτικός λοιπόν χαρακτήρας της Ελούντας, η ύπαρξη του φρουρίου της Σπιναλόγκας –εξαγωγικού λιμανιού από τις αρχές του 19ου αιώνα–, ευνόησε την επικοινωνία με ανθρώπους άλλων περιοχών της Ελλάδος. Το διάστημα από το 1850 μέχρι το 1920 η σκληρή ζωή σ' έναν τόπο που δεν μπορούσε να θρέψει τους κατοίκους του, ανάγκασε αρκετούς Ελουντιανούς

Εικ. 2. Βενετικός χάρτης του φυσικού λιμένος της Ελούντας. Διακρίνονται το φρούριο της Σπιναλόγκας, το νησί Κολοκύθα και οι αλυκές.

να μπουν είτε σπογγαλιευτικά σκάφη, που προσόρμιζαν στον Κόρφο της Ελούντας, και να σαλπάρουν για Κάλυμνο, Σύμη, Κάρπαθο, Κάσο, ασχολούμενοι με την αλιεία και τη σπογγαλιεία, είτε σε εμπορικά που προσορμιζόνταν στη Σπιναλόγκα για να φορτώσουν ακόνια, χαρούπια ή αμυγδαλόψυχα για την Κωνσταντινούπολη, ενώ αρκετοί μετανάστευσαν στις αρχές του 20ού αιώνα για τις ΗΠΑ όπου διέμεναν. Ελουντιανούς βρίσκουμε στην Αλεξάνδρεια, στην Κωνσταντινούπολη, ακόμη και στους λιμένες Ροστόβ και Νοβοροσίσκ της Ρωσίας.

Η ΕΛΟΥΝΤΑ ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ Ο ΤΟΠΟΣ – ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ – ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ – ΟΙ ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Η Ελούντα τόπος με πλούσια ιστορία από τα βάθη των αιώνων οφείλει την ονομασία της στον αρχαίο Ολούντα, πόλη η οποία ήκμασε από τα γεωμετρικά χρόνια ως τα τέλη του 8ου μ.Χ. αιώνα. Τη νεότερη εποχή κατοικήθηκε από κατοίκους κυρίως της Φουρνής, οι οποίοι εργάζονταν στις αλυκές και από κάποιους κτηνοτρόφους των γειτονικών κτηνοτροφικών μετοχίων στα νότιά της. Αρχές του 19ου αιώνα κάτοικοι από μικρούς κτηνοτροφικούς οικισμούς Αρναουθιανό, Ντρουβαλιά, Λέσκες και Άγιο Νικόλαο (οικισμό στη Μέσα Ελούντα), με κατοίκους από τη Φουρνή και μικρά μετόχια νότια της Ελούντας της π. Κοινότητας Λιμνών συγκροτούν τους τρεις οικισμούς την Επάνω Ελούντα, Κάτω Ελούντα και Μαυρικιανό. Τα μικρά χωριουδάκια των Πινών συγκροτήθηκαν κυρίως από κατοίκους της Φουρνής. Ο πληθυσμός της Ελούντας σύμφωνα με την τουρκική απογραφή του 1881 ανέρχεται στις 504 ψυχές, οι Πινές 179 και η Σπιναλόγκα 1.112. Στις αρχές του αιώνα (1900) ο πληθυσμός ανεβαίνει: στους 682 κατοίκους η Ελούντα, 189 οι Πινές, ενώ η Σπιναλόγκα κατοικείται

Εικ. 3. Η περιοχή της Ελούντας σε γκραβούρα του Άγγλου πλοίαρχου Τ. Σπρατ (1851).

από 272. Οι περισσότεροι μουσουλμάνοι την εγκατέλειψαν λόγω της καταστροφής των σπιτιών και των καταστημάτων τους κατά την τελευταία κρητική επανάσταση (1897-98) και την αλλαγή του καθεστώτος με την υπεροχή του ελληνικού-χριστιανικού στοιχείου.

Κύρια ασχολία τους η κτηνοτροφία και μετέπειτα η γεωργία (καλλιέργεια δημητριακών για τις οικιακές ανάγκες), η ελαιοκαλλιέργεια, η χαρουποκαλλιέργεια και η αμυγδαλοκαλλιέργεια, την οποία ευνοούσε το έδαφος της Ελούντας. Να επισημάνουμε ότι οι πλαγιές της Ελούντας ήταν κατάφυτες με αμυγδαλιές και το αμύγδαλο ένα προϊόν με υψηλή τιμή.

Παράλληλα με την κτηνοτροφία και τη γεωργία, στην επιβίωση του πληθυσμού σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι αλυκές, οι ακονιές και η αλιεία. Αρκετοί στράφηκαν στην αλιεία για τη συμπλήρωση της διατροφής ή για την ανταλλαγή των ψαριών με είδη διατροφής. Επίσης γύρω στους 50 εργάτες εργάζονταν στις αλυκές την περίοδο της συγκομιδής του αλατιού, «του σηκώματος τ' αλατσού» όπως το αποκαλούσαν, για 10-20 ημέρες. Κάποιοι επίσης εργάζονταν στην εξόρυξη των ακονολίθων ειδικών πετρωμάτων, με τα οποία ακόνιζαν-λείαιναν τα γεωργικά και άλλα μεταλλικά εργαλεία και τα εξήγαγαν στο εξωτερικό. Είναι οι λεγόμενες «τούρκικες πέτρες» που περιγράφει ο Άγγλος πλοίαρχος Τ. Σπρατ. Η αμοιβή των ακονάδων ήταν μικρή, η φύση της εργασίας σκληρή και επίπονη, το δε κέρδος ήταν για τον ιδιοκτήτη της ακονιάς, δηλαδή του νταμαριού και για τον έμπορο. Τους ακονολίθους ή ακόνια στη ντοπιολαλιά τα εξήγαγαν σε Γαλλία, Κωνσταντινούπολη, Συρία, κ.ά.

Πρέπει να επισημάνουμε το γεγονός ότι πολλοί κάτοικοι της Ελούντας ήταν παντελώς ακτήμονες ή με ελάχιστο κλήρο, μικρής παραγωγικότητας και συνεπώς μικρής αξίας. Αναγκάστηκαν λοιπόν να ακολουθήσουν τους δρόμους της επιβίωσης, τους δρόμους της φυγής.

Η ΓΗ – ΠΕΤΡΩΔΗΣ, ΕΠΙΚΛΙΝΗΣ ΚΑΙ ΑΓΟΝΟΣ

Η περιοχή της Ελούντας αποτελείτο από 24.000 στρέμματα γης εκ των οποίων τα 18.000 αποτελούν τη Χερσόνησο της Ελούντας και ανήκε στους μουσουλμάνους της Σπιναλόγκας. Το υπόλοιπο τμήμα είναι στο μεγαλύτερο μέρος του άγονο, επικλινές και πετρώδες. Εξάιρεση αποτελούν τα μικρά τμήματα στις θέσεις Ντρουβαλιά, Κάμπος και Μέσα Ελούντα. Σε μουσουλμάνους ανήκε ένα μεγάλο μέρος των καλλιεργήσιμων εκτάσεων Ελούντας, οι οποίες πουλήθηκαν

Εικ. 4. Το λιμάνι της Σπιναλόγκας το 1898 (φωτογραφία Μπεχαηντίν).

στους ντόπιους σε χαμηλές τιμές την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας από τους μουσουλμάνους που εγκατέλειπαν τη Σπιναλόγκα το διάστημα (1899-1912).

Η Χερσόνησος Κολοκύθα πετρώδης και άγονος στο μεγαλύτερο μέρος της, που με τη διάνοιξη του ισθμού του Πόρου από τους Γάλλους το 1898 ονομάστηκε από τους ντόπιους *Νησί*, ανήκε (επικαρπία) σε μουσουλμάνους (πλην των χαρουποδένδρων, τα οποία ανήκαν στα τζαμί της Ιεράπετρας και της Σπιναλόγκας). Τα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας διανεμήθηκε το Νησί (όσο δεν είχε αγοραστεί) στους κατοίκους. Το Νησί ήταν βακουφική έκταση και είχε παραχωρηθεί το 1871 στους μουσουλμάνους της Σπιναλόγκας, όχι με πλήρη κυριότητα αλλά μόνο για χρήση. Μετά την αλλαγή του καθεστώτος και τη συγκρότηση της Κρητικής Πολιτείας, οι Σπιναλογκίτες πουλούσαν όσο όσο τα χωράφια τους στο Νησί και έφευγαν για τη Μ. Ασία. Το 1899 παραδόθηκε ως κρατική γη στην Κρητική Πολιτεία, όπως και οι αλυκές, και διαμοιράστηκε στους κατοίκους. Η έκταση του Νησιού ήταν βέβαια άγονη στο μεγαλύτερό της τμήμα. Οι κάτοικοι, όμως, με πολύ κόπο εκχέρσωσαν τις εκτάσεις αυτές, δημιούργησαν αναβαθμίδες και τις καλλιέργησαν. Έκτισαν σπίτια και αλώνια όπου έμεναν την περίοδο του θερισμού και του αλωνίσματος, δηλαδή ολόκληρο σχεδόν το καλοκαίρι. Η εκχέρσωση των εδαφών συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια.

Εικ. 5. Σφουγγαράδες (γκραβούρα του Άγγλου πλοιάρχου Τ. Σπρατ, 1851).

Εικ. 6. Η περιοχή της Ελούντας σήμερα. Αριστερά ο κόλπος της Ελούντας (Κόρφος), δεξιά ο κόλπος του Μεραμπέλου, στο βάθος το Κρητικό πέλαγος.

ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΕΠΙΒΙΩΝΟΥΝ ΧΑΡΗ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥΣ

Οι κάτοικοι ζώντας σε εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες επιβίωσαν χάρη στην εργατικότητα τους, η οποία τονίζεται σε αναφορά του κυβερνήτη του γαλλικού πολεμικού «Ιέραξ» Ζοζέφ Πωλ Ναγιέφ προς τον ναύαρχο Ποτιέ για τη διάνοιξη του Καναλιού εκφράζει το θαυμασμό του για την εργατικότητα των κατοίκων της Ελούντας που καταφέρνουν παρά τα πρωτόγονα μέσα που διαθέτουν να καλλιεργούν τη γη μέχρι τις κορυφές των βουνών.¹

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΥΝΟΗΣΑΝ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕ ΑΛΛΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ (ΛΙΜΑΝΙ ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑΣ – ΚΟΡΦΟΣ ΕΛΟΥΝΤΑΣ)

Η θάλασσα έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην τοπική ανάπτυξη αλλά και στην επαφή με ανθρώπους άλλων τόπων και πολιτισμών και στη διεύρυνση των οριζόντων τους. Το λιμάνι της Σπιναλόγκας κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα υπήρξε κέντρο εξαγωγικού εμπορίου των προϊόντων της περιοχής και τόπος επαφής ανθρώπων διαφορετικών πολιτισμών. Με τα προϊόντα μεταφέρονταν, κυκλοφορούσαν, σ' άλλους τόπους και οι ιδέες, οι γνώσεις και οι πληροφορίες για τη ζωή. Το γεγονός αυτό κέντριζε την περιέργεια των εντοπίων, σύγκριναν τη ζωή τους

Εικ. 7. Τοπίο καλλιργήσιμης γης με ξερολιθιές στην Ελούντα.

¹ Πάρης Ασανάκης 2006, «Η διάνοιξη του Καναλιού του Πόρου. Το ιστορικό της διάνοξης με βάση τα Αρχεία του Γαλλικού Πολεμικού Ναυτικού», περ. *Ελούντα*, αρ. φύλ. 51.

με εκείνη άλλων τόπων και άρχισαν να επεξεργάζονται την ιδέα της μετακίνησης, της φυγής. Την ιδέα γέννησαν οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες στέρησης και ανασφάλειας που βίωναν.

Η ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑ ΕΞΑΓΩΓΙΚΟ ΛΙΜΑΝΙ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Η Σπιναλόγκα υπήρξε οχυρωμένη νησίδα, οικισμός και κύριος εξαγωγικός λιμένας της επαρχίας Μεραμπέλου την εποχή που ο Άγιος Νικόλαος δεν κατοικείτο ακόμη. Από τον Άγγλο πλοίαρχο Τ. Σπρατ μαθαίνουμε ότι το 1850 οι Σπιναλογκίτες Τουρκοκρήτες, 80 οικογένειες, ασχολήθηκαν και με το ναυτικό εμπόριο και μάλιστα πραγματοποιούσαν μεγάλους για την εποχή και το μέγεθος των σκαφών τους πλόες. Για το εμπόριό τους διέθεταν 7-8 σκούνες και 10-12 καΐκια για το εγχώριο εμπόριο και για ταξίδια στα κοντινά νησιά. Πραγματοποιούσαν δηλαδή οι Σπιναλογκίτες πλόες και εμπόριο στα νησιά Κάσο, Κάρπαθο, κ.ά. Επίσης, αφού τονίζει ότι μερικοί Σπιναλογκίτες είναι άριστοι ναυτικοί, κάνει λόγο «για την παράτολμη αποστολή ενός σκάφους (μπρίκι) στην Αγγλία, το οποίο χάθηκε αúτανδρο».

Οι μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα στην Οθωμανική αυτοκρατορία μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου (1856) επηρέασαν ευνοϊκά τη μετέπειτα εξέλιξη της νησίδας. Με τις νέες ρυθμίσεις χορηγήθηκε από τον Βελή πασά άδεια εξαγωγικού εμπορίου στη Σπιναλόγκα. Το λιμάνι άρχισε να αποκτά ζωή και ο οικισμός να επεκτείνεται. Η Σπιναλόγκα μετά το 1856 ήταν σημαντικό λιμάνι εξαγωγής ντόπιων προϊόντων. Ο πληθυσμός ολοένα και αυξανόταν, ενώ από τη δεκαετία του 1860 άρχισε να λειτουργεί σχολείο στη Σπιναλόγκα. Από το 1878 αποτέλεσε χωριστό δήμο. Κατά την απογραφή του 1881 είχε 1.112 κατοίκους που έμεναν σ' όλη την πλαγιά στο δυτικό μέρος του νησιού αλλά και στο νότιο τμήμα του. Οι κάτοικοι αυτοί ασχολούνταν με την αλιεία, το εμπόριο και τη ναυτιλία. Τη νησίδα επισκέπτονταν πολύ συχνά χριστιανοί που έκαναν μικρεμπόριο ή είχαν συναλλαγές με τους κατοίκους της Σπιναλόγκας, ενώ στη Νεάπολη, στο Σκίσμα, μετέβαιναν συχνά Τουρκοκρήτες στη Σπιναλόγκα λόγω των εμπορικών συναλλαγών που είχαν με τους χριστιανούς.

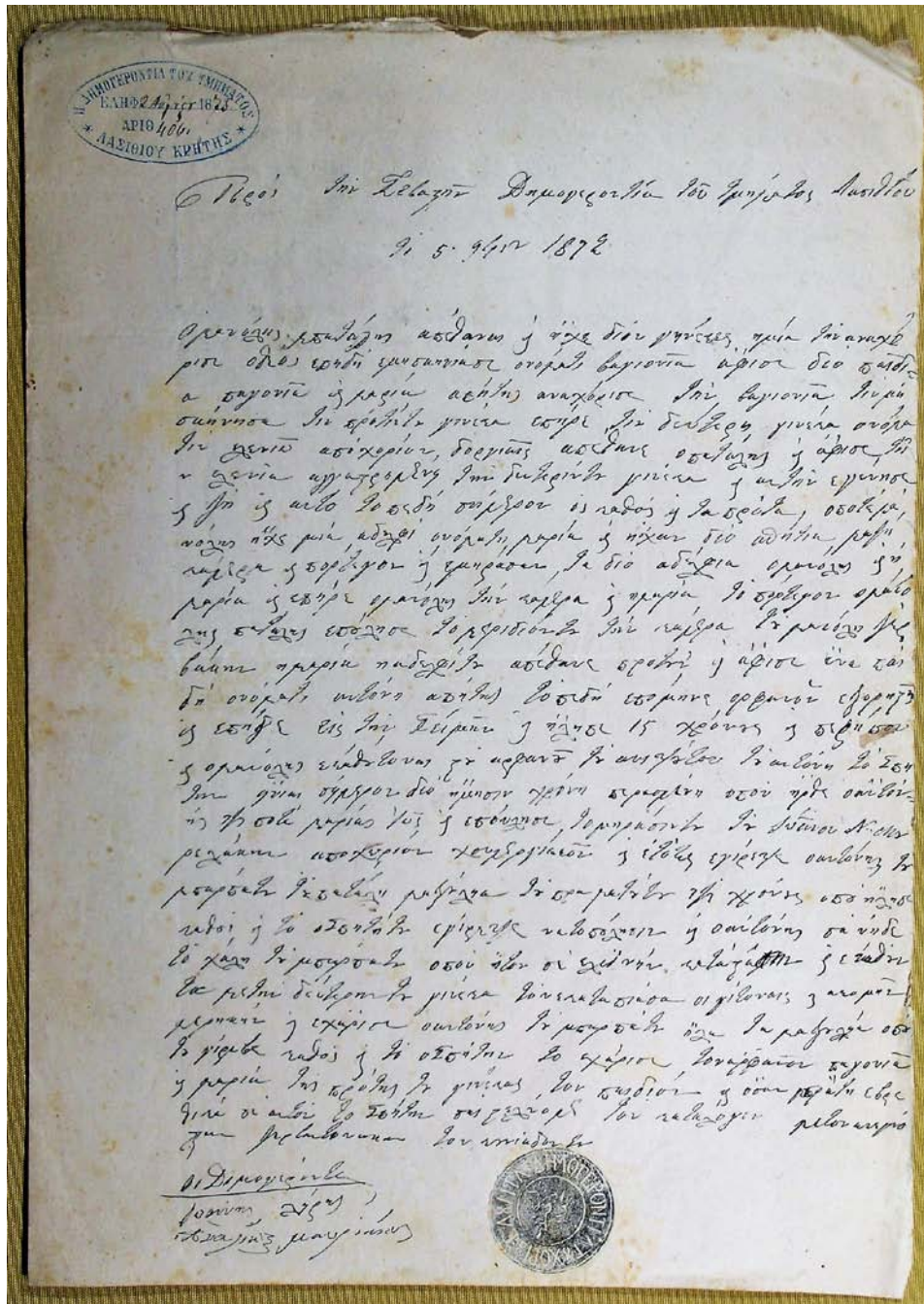
Στον κεντρικό δρόμο του οικισμού ήταν η αγορά στην οποία υπήρχαν 30 περίπου καταστήματα, παντοπωλεία, κρεοπωλεία, υποδηματοποιεία, ραφείο, φούρνος, επιτλοποιείο, καπνοπωλείο, κ.ά.

Ο ΚΟΡΦΟΣ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ ΚΑΣΩΤΙΚΩΝ ΠΛΟΙΩΝ ΚΑΙ ΣΠΟΓΓΑΛΙΕΥΤΙΚΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΛΥΜΝΟ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΜΗ

Παράλληλα ο Κόρφος της Ελούντας, ο Κόλπος της Ελούντας, αποτελούσε, όπως λέει και η ονομασία του, έναν Κόρφο, μια αγκαλιά, ένα ασφαλές καταφύγιο για τα σκαριά κοντινών νησιών, όπως της Κάσου,² αλλά και τόπος σπογγαλιείας, όπως και ενδιάμεσος σταθμός για τις ακτές της Β. Αφρικής για τα σπογγαλευτικά της Καλύμνου και της Σύμης. Να αναφέρουμε ότι μέχρι και τη δεκαετία του 1960 ντόπιοι ψαράδες αλιεύαν σφουγγάρια και τα εμπορεύονταν στο Ηράκλειο.

Τα Κασσώτικα αλιευτικά, όπως και τα Καλυμνιώτικα και Συμιακά σφουγγαράδικα, προσορμίζονταν στον απάνεμο Κόρφο της Ελούντας. Από τον 18ο αιώνα, ίσως και παλιότερα, οι Κασώτες,

² Τρύφωνος Ευαγγελίδου – Μιχαήλ Μιχαηλίδου 1935, *Ιστορία της νήσου Κάσου*, Εν Αθήναι.

Εικ. 8. Έγγραφο των Δημογερόντων της Ελούντας για τον ξενιτεμό του Αντ. Μπετείνη στη Σύμη (1872).

νησί ναυτικών, είχαν σχέσεις με την Ελούντα και τη Σπιναλόγκα.³ Οι Κάσιοι λοιπόν προστάτευαν τα πλοία τους στον Κόρφο της Ελούντας, επειδή δεν διέθεταν αξιόλογο λιμάνι στο νησί τους, αλλά και γιατί υπέφεραν από τις πειρατικές επιδρομές των Μαλτέζων. Την άνοιξη φόρτωναν αλάτι από τις αλυκές της Ελούντας για να το εμπορευτούν σε άλλα μέρη.

³ Μυστική έκθεση των Γάλλων αξιωματικών πρακτόρων PHILIPPE de Bomnral και Mathieu Dumas το έτος 1783.

Εικ. 9. Ο Ελουτιανός μετανάστης Κωνσταντίνος Μακράκης σε δύο φωτογραφίες.
Αριστερά: αρχές του 20ού αιώνα στην Ελούντα με την κρητική ενδυμασία.
Δεξιά: τη δεκαετία του 1910 στις ΗΠΑ με σύγχρονη ενδυμασία.

ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΤΗΣ ΦΥΓΗΣ (ΑΝΑΛΥΣΗ)

Η σπανιότητα της γης εξαιτίας των φυσικών περιορισμών, η αύξηση του πληθυσμού, καθώς και η κατάτμηση από γενιά σε γενιά των ήδη μικρών και ελάχιστων κλήρων δημιουργούσαν ένα σύνολο από «παραπανήσια» παιδιά, για τα οποία υπήρχαν ελάχιστες διέξοδοι διαφυγής από αυτήν την κατάσταση. Η οικογένεια έπρεπε να επιβιώσει. Κάποια μέλη της κατά συνέπεια έπρεπε να στραφούν σε εξωαγροτικές δραστηριότητες. Αρχικά στράφηκαν στις κοντινές λύσεις, στην αλιεία, την εργασία στις αλυκές και στην εξόρυξη των ακονολίθων. Φαίνεται όμως πως οι πόροι από αυτές τις ενασχολήσεις δεν ήταν αρκετοί, αφού η αμοιβή ήταν γλίσχρα.

Ιστορικά σε κάθε στιγμή επιδείνωσης, στέρησης και ανασφάλειας, σε κάθε καινούργιο κύμα φεουδαλοποίησης της γης, ο δρόμος είναι ανοικτός προς τη μετακίνηση προς τη μετανάστευση. Πολλώ δε μάλλον όταν δεν υπάρχει γη ή όταν αυτή είναι ελάχιστη και πετρώδης. Ο άνθρωπος γέννησε έτσι ένα καινούργιο μοντέλο, ωθούμενος από τη γεωγραφική σύνθεση, τη θέση της περιοχής της Ελούντας, αλλά και τον θαλάσσιο διαμελισμό της. Το μοντέλο του επιτυχημένου μέσω της φυγής ατόμου. Του επιτυχημένου μέσω της μετακίνησης διαμέσου των εμπορικών και σπογγαλιευτικών πλεουμένων.

Η γη στην Ελούντα και οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες δεν επέτρεπαν στο παιδί να αναπτύξει στον τόπο του την τάση για παραγωγικότητα που διέθετε ούτε και το καθιστούσαν ικανό να διαμορφώσει όνειρα κοινωνικής ανόδου ή κοινωνικής επιτυχίας. Το κίνητρο της επιτυχίας θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσω της φυγής διά των πλεούμενων. Το πρότυπο

Εικ. 10. Ο Κων/νος Βλάσης (καθήμενος) με την οικογένειά του περί το 1920. Μετανάστης στην Αίγυπτο, στις αρχές του 20ού αιώνα.

των επιτυχημένων εμπόρων ή σφουγγαράδων. Άλλοι υποτάχτηκαν στη μοίρα τους. Κάποιοι όμως τόλμησαν.

Οι προαναφερόμενοι δηλαδή κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες σε συνδυασμό με την αγροτική δομή και τον τύπο των παραγωγικών σχέσεων καθόρισαν τον προγραμματισμό των

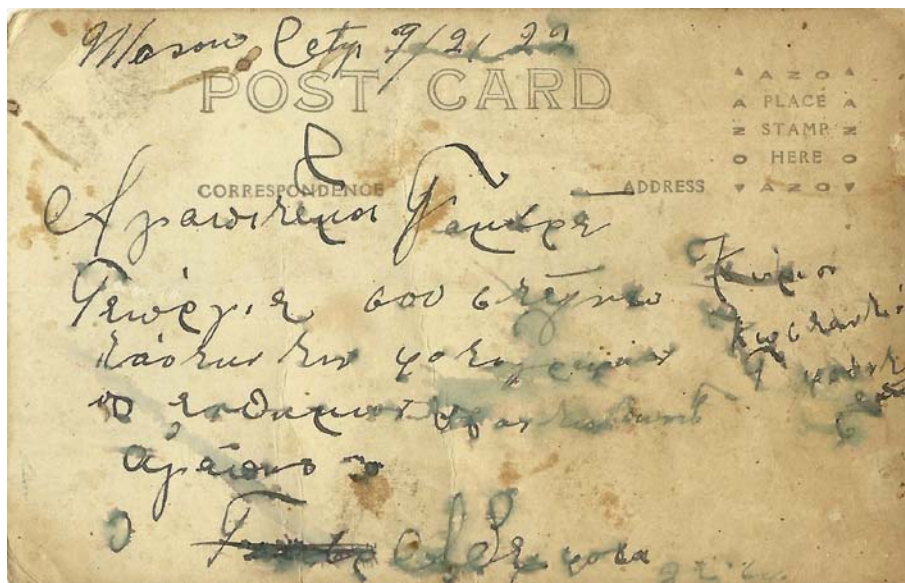
Εικ. 11. Τα χωριά της Ελούντας, το 1963. Από αριστερά, Σχίσμα, Κάτω Ελούντα, Επάνω Ελούντα, Μαυρικιανό (1963, λήψη από την πλευρά της θάλασσας – ανατολή).

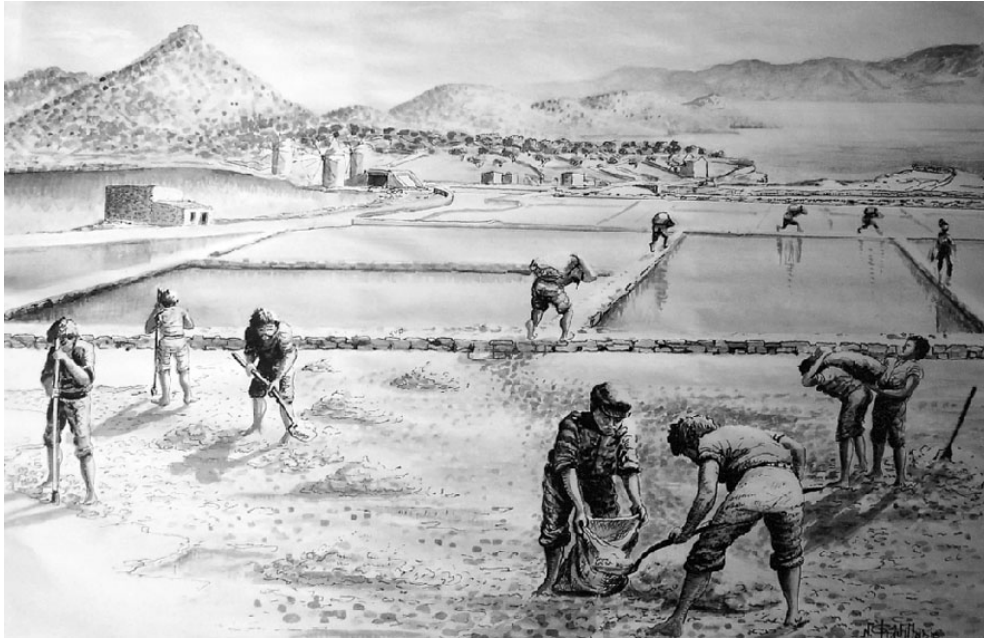
Εικ. 12. Ο Εμμανουήλ Χαράλ. Λουκάκης, μετανάστης στο Σικάγο το 1945.

Εικ. 13. Ο Φώτιος Λουκάκης, μετανάστης στις ΗΠΑ

Εικ. 14. Καρτποστάλ που απέστειλε ο Ζαχ. Σφυράκης από τις ΗΠΑ το 1922 στον κουνιάδο του στην Ελούντα.

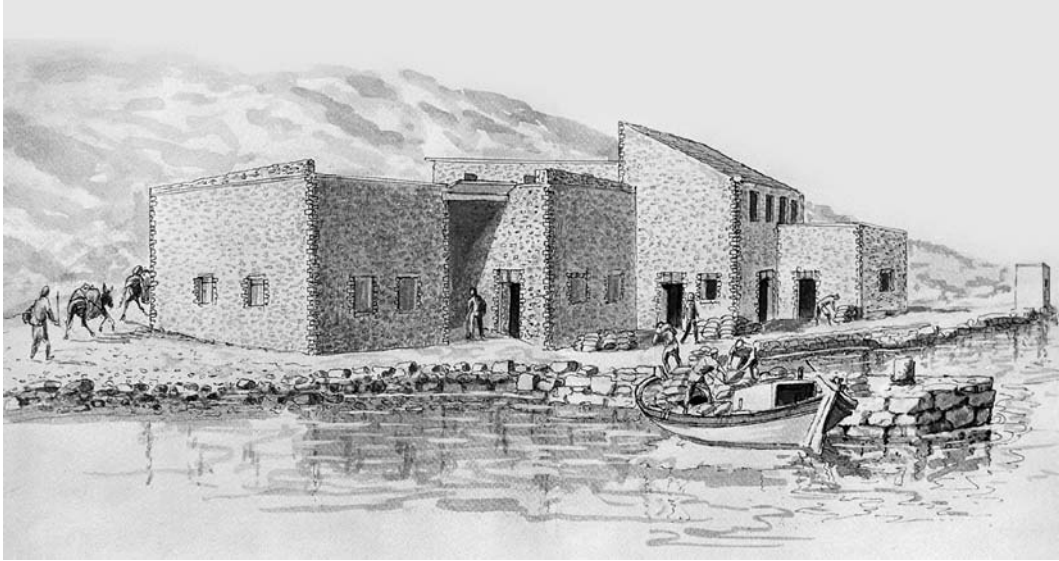
Εικ. 15. Εργάτες στις αλυκές (ζωγραφικός πίνακας Νικολάου Φιλιππάκη).

αναγκών στην περιοχή της Ελούντας. Ήταν ανάγκες που μετατρέπόμενες μέσα από «ψυχολογικές διαδικασίες σε αξίες μεταβιβάστηκαν στα άτομα».⁴

Εικ. 16. Εργάτες στην εξόρυξη ακονόπετρας (ζωγραφικός πίνακας Νικολάου Φιλιππάκη).

⁴ Άννα Φραγκουδάκη 1986, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, Κέδρος, Αθήνα, 33.

Εικ. 17. Το Χαρουποεργοστάσιο Ελούντας, όπου γινόταν η επεξεργασία του χαρουπιού.

Για να έχουμε όμως μια εικόνα για αυτές τις ανάγκες, για να αντιληφθούμε τις συνθήκες διαβίωσης και εργασίας των γεωργών στην Ελούντα το 1940, λίγο μετά την έναρξη του πολέμου οι μισοί περίπου γεωργοί 143 στον αριθμό (από τους 322) δεν διέθεταν ζώα για την καλλιέργεια (όργανα των χωραφιών) και τα καλλιεργούσαν με την αξίνα (σκαλίδα). Στη στήλη παρατηρήσεις, χρησιμοποιούμενα κτήνη, αναγράφεται «δι' αξίνης».⁵

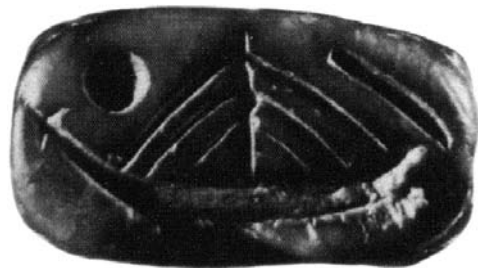

Εικ. 18. Το Σχίσμα Ελούντας τη δεκαετία του 1950.

⁵ Αρχείο Κοινότητας Ελούντας, Κατάλογος καλλιεργουμένων εκτάσεων και αρχηγών οικογενειών που τις καλλιεργούν.

Εικ. 19. Σφραγίδα Δημογεροντίας Ελούντας (1879).

Εικ. 20. Παράσταση πλοίου σε τρίεδρη σφραγίδα που βρέθηκε στην Ελούντα (1900-1700 π.Χ., Ashmoleanmuseum, Οξφόρδη). Οι μετακινήσεις στην Ελούντα πραγματώνονταν από τις αρχές της 2ης π.Χ. χιλιετίας.

Οι κοινωνικές συνθήκες ανασφάλειας που επικρατούσαν στην αγροτική και κοινωνική ζωή της περιοχής της Ελούντας συνέβαλαν στην ανάπτυξη συμπεριφοράς απέναντι στη μετακίνηση, στη φυγή ιδιαίτερου τύπου και γέννησαν μια ιδιότυπη αντίληψη των ανθρώπων για το κοινωνικό και οικονομικό σύμπαν που τους περιέβαλλε. Είχαν δηλαδή την τάση να βλέπουν ότι στο περιβάλλον τους όλα τα επιθυμητά πράγματα στη ζωή, όπως αρχικά οι διατροφικοί πόροι αλλά και η κοινωνική θέση, η εξουσία και η επιρροή, η σιγουριά και η οικονομική ασφάλεια υπήρχαν σε πεπερασμένη ποσότητα και ήταν πάντα σε ανεπάρκεια στην περιοχή τους.

Και όχι μόνο όλα τα πράγματα υπήρχαν σε πεπερασμένες και περιορισμένες ποσότητες, αλλά επιπλέον δεν ήταν στο χέρι τους, δεν είχαν τη δυνατότητα, να αυξήσουν τις διαθέσιμες ποσότητες. Απόρροια αυτής της αντίληψης για την εικόνα του περιορισμένου αγαθού αποτελεί η σχετική με αυτή την άποψη ότι, αν πράγματι όλα τα αγαθά είναι περιορισμένα και δεν μπορούν να αυξηθούν με τις προσπάθειες του ανθρώπου, τότε ένα άτομο ή μια οικογένεια μπορούσε να βελτιώσει τη θέση της μόνο έξω από τα χωρικό πλαίσιο αυτής της κοινωνίας, χρησιμοποιώντας τη φυγή, τη μετανάστευση. Σε άλλους τόπους, π.χ. στη Φουρνή, χρησιμοποιήθηκε η εκπαίδευση.⁶

ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΕΛΟΥΔΙΑΝΟΥ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗ

Οι κάτοικοι που μετανάστευσαν ήταν νέοι 15-20 ετών, με ελάχιστη ή καθόλου κτηματική περιουσία, παιδιά κυρίως πολυμελών οικογενειών ή ορφανά, όπως δείχνει η μελέτη του παρακάτω πίνακα. Ακόμη και δεκάχρονα παιδιά έφευγαν σύμφωνα με διηγήσεις των απογόνων τους. Το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα μεταναστεύουν κυρίως προς την Κάλυμνο και τη Σύμη και ελάχιστοι για Κωνσταντινούπολη. Από τις αρχές του αιώνα, ενήλικες πλέον, μεταναστεύουν προς τις ΗΠΑ και δευτερευόντως προς την Αλεξάνδρεια.

⁶ Γ. Μαμάκης 2010, *Μετάβαση και συνέχεια στα εκπαιδευτικά συστήματα των εκτός ορίων του νεοελληνικού κράτους ελληνικών επαρχιών. Από την Ελληνική σχολή στο «εν Νεαπόλει Κρήτης» Ελληνικό Γυμνάσιο κατά την περίοδο της ύστερης τουρκοκρατίας*, Νεάπολη, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λασιθίου, 265.

Ο ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Σε αναλυτικό πίνακα των μεταναστών⁷ από την Ελούντα, ο οποίος περιλαμβάνει τους μετανάστες από τα μέσα του 19ου αι. έως το 1940 στις περιοχές εκτός Κρήτης, καταγράψαμε το ονοματεπώνυμο του μετανάστη, το έτος γέννησής του, τον τόπο προορισμού, τον τόπο μετακίνησης, το έτος επιστροφής, αν υπήρξε ή όχι, στην Ελούντα, καθώς και τον αριθμό των τέκνων της οικογένειας. Ο αριθμός των μεταναστών από την Ελούντα είναι 41. Σε αυτούς δεν συμπεριλαμβάνονται όσοι μετακινήθηκαν εντός Κρήτης ούτε και οι 16 πολεμιστές των Βαλκανικών Πολέμων, οι οποίοι δεν επέστρεψαν στην Ελούντα αλλά εγκαταστάθηκαν εντός και εκτός Κρήτης.

	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ	ΕΤΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ	ΕΤΟΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗΣ	ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΕΛΟΥΝΤΑ	ΑΡΙΘΜ ΤΕΚΝΩΝ ΟΙΚΟΓ.
1	Βλάσης Κωνσταντίνος	Αλεξάνδρεια	1892	1912	1918	9
2	Δρακωνάκης Μιχαήλ Κ.	Ροστώβ	1850	1875	ΟΧΙ	4
3	Δρακωνάκης Εμμαν Ματθ.	Κάλυμνος	1886	1900	ΟΧΙ	6
4	Δρακωνάκης Αντώνιος τ. Ανδρ.	Κάλυμνος	1856	1882	ΝΑΙ	4 ορφανά
5	Δρακωνάκης Παναγιώτης τ. Χαρίδ.	ΗΠΑ	1892		ΟΧΙ	6
5	Δρακωνάκης Γρηγόριος τ. Χαρίδ.	Ιεροσόλυμα – ΗΠΑ	1890		ΟΧΙ	6
6	Ζερβαντώνης Μιχαήλ	Κάσος	1830	1850	ΟΧΙ	4
7	Ζερβός (Γιαμαλής) Ματθαίος	Αλεξάνδρεια Σίδνεϋ	1890	1908	ΟΧΙ	4
8	Ζερβός Λεωνίδα τ. Χ.	Νοβοροσίσκ	1860	1900	ΟΧΙ	8
9	Ζερβός Παναγιώτης τ. Εμμ.	Κάρπαθος	1856	1870	1890	;
10	Ζερβός Κων/νος τ. Παναγιώτη	ΗΠΑ – Ν. Αμερική	1892	1910	ΟΧΙ	6
11	Κατσαράς Μιχαήλ	ΗΠΑ	1878	1910	ΝΑΙ	
12	Λουκάκης Μιχαήλ τ. Γ. (Μιχελές)	Κάλυμνος	1855	1875	ΝΑΙ	6
13	Λουκάκης Γαβριήλ τ. Νικ.	Κάλυμνος	1870	1885	ΟΧΙ	6
14	Λουκάκης Ιωάννης τ. Εμμ.	ΗΠΑ	1913	1940	ΟΧΙ	
15	Λουκάκης Εμμανουήλ τ. Χαραλάμπους	ΗΠΑ	1887	1910;	ΝΑΙ	5

⁷ Η δημιουργία του πίνακα βασίστηκε σε ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Υποθηκοφυλάκειο Νεάπολης – συμβολαιογραφικές πράξεις των ετών 1881-1925), το Δημοτολόγιο του Δήμου Φουρνής, της Κοινότητας Ελούντας, αλλά και το Αρχείο Δημογεροντίας Λασιθίου, πράξεις από το 1868 μέχρι το 1897.

16 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΙΒ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ	ΕΤΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ	ΕΤΟΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗΣ	ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΕΛΟΥΝΤΑ	ΑΡΙΘΜ ΤΕΚΝΩΝ ΟΙΚΟΓ.
16	Λουκάκης Φώτιος Κ.	ΗΠΑ	1890	1912	ΟΧΙ	6
17	Λουκάκης Ιωάννης Ε. (Τζων Λούκας)	ΗΠΑ	1890	1918	ΝΑΙ	7
18	Λυράκης Εμμανουήλ	Κων/λη	1850	1875	ΟΧΙ	3
19	Μακράκης Αντώνιος Γ.	Σύμη	1860	1880	ΟΧΙ	7
20	Μακράκης Κων/νος Θ.	ΗΠΑ	1889	1912	ΝΑΙ (1918)	5
21	Μακράκης Μάρκος Θ.	ΗΠΑ	1878	1912	ΝΑΙ (1918)	5
22	Μακράκης Μιχαήλ Γ.	Κάλυμνος – Πειραιάς	1904	1925	ΟΧΙ	8
23	Μακράκης Κων/νος Γ.	Κύπρος	1909	1935	ΟΧΙ	8
24	Μαρκάκης Ανδρέας	ΗΠΑ	1883	1910	ΝΑΙ	Έγγαμος
25	Μαρνέλος Γεώργιος	ΗΠΑ	1890 περίπου	1912	ΟΧΙ απεβίωσε	Έγγαμος
26	Μαυρικάκης Κων/νος	ΗΠΑ	1886	1910	ΝΑΙ (1918)	3
27	Μαυρικάκης Ιωάννης τ. Εμμ. (Μπελά)	ΗΠΑ	1894	1925;	ΟΧΙ	4
28	Μαυρομάτης Χρόνης	ΗΠΑ	1905	1927-28	ΟΧΙ	4
29	Μαυροφόρος Εμμανουήλ Μιχαήλ	Σμύρνη	1855	1875	ΝΑΙ	3 ορφανά
30	Μπαρμπούνης Νικόλαος τ. Μιχ.	ΗΠΑ	1870	αρχές 20ού αιώνα	ΝΑΙ	έγγαμος
31	Μπαρμπούνης Κων/νος;	Αλεξάνδρεια	1895	1910	ΝΑΙ	7
32	Μπετεινής Αντώνιος	Σύμη	1835	1855	ΟΧΙ	ορφανός
33	Μπετουράκης Εμμ. Ι.	Κάσος	1850;	1870	ΟΧΙ	
34	Περάκης Γεώργιος Εμ.	Κων/λη Ηράκλειο	1850	1870;	ΟΧΙ	7
35	Περάκης Ευάγγελος Ε.	Κων/λη Ηράκλειο	1855	1870;	ΟΧΙ	7
36	Σφυράκης Ζαχαρίας	ΗΠΑ	1884	1910	ΝΑΙ	7
37	Τυράκης Εμμανουήλ τ. Ανδρέα	Κάλυμνος	1873	1885	ΟΧΙ	4 ορφανά
38	Τυράκης Νικόλαος Α.	Κάλυμνιος	1882	1895	ΝΑΙ	4 ορφανά
39	Τυράκης Δημήτριος Ν.	ΗΠΑ	1907	1925	ΟΧΙ	
40	Τυράκης Νικόλαος Ηλία	Κάλυμνος – Πειραιά	1870	1900	ΟΧΙ	8
41	Χαρούλης Ιωάννης Αθ.	Σύμη – Αλεξάνδρεια	1889	1905	ΟΧΙ	7

Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΞΕΝΗ ΓΗ

Έχει ενδιαφέρον παρακολουθώντας τη ζωή τους να δούμε με τι ασχολήθηκαν, τι απέγιναν και αν και πόσοι επέστρεψαν στην πατρίδα γη.

Κατ' αρχήν τους οικονομικούς αυτούς μετανάστες, 41 στον αριθμό, τους διαχωρίσαμε σε εκείνους που κατέφυγαν στα νησιά Κάλυμνο, Σύμη, Κάσο κατά το διάστημα 1850-1900, στην Κων/λη και την Αλεξάνδρεια (24 στον αριθμό). Όπως προαναφέραμε τα νησιά Κάλυμνος και Σύμη είχαν γνωρίσει πρωτοφανή ακμή από τη σπογγαλιεία, την επεξεργασία και την πώληση των σπόγγων. Η άλλη κατηγορία είναι οι μετανάστες στις ΗΠΑ την πρώτη εικοσαετία του 20ού αιώνα.

Από τους 24 που πήγαν στα νησιά κάποιοι ασχολήθηκαν με τη σπογγαλιεία, κάποιοι άλλοι με τις οικοδομικές εργασίες και λίγοι με το εμπόριο. Αξίζει να αναφέρουμε την περίπτωση δύο αδελφών του Γεωργίου και του Ευάγγελου Περάκη, παιδιά του Χατζη Εμμ. Περάκη, οι οποίοι κατέφυγαν στην Κων/λη, έμαθαν ξένες γλώσσες ασχολήθηκαν με το εμπόριο ο πρώτος και ο δεύτερος ως διερμηνέας και επέστρεψαν στο Ηράκλειο ως επιτυχημένοι έμποροι. Επίσης την περίπτωση του 12χρονου ορφανού Εμμανουήλ Ανδρ. Τυράκη, ο οποίος πέτυχε να καταστεί μεγάλεμπορος σφουγγαριών στην Κάλυμνο, αλλά και του Γιάννη Χαρούλη, ο οποίος αρχικά εγκαταστάθηκε στη Σύμη εργαζόμενος ως σπογγαλιέας και δύτες. Το 1918 κατέφυγε στην Αλεξάνδρεια και δημιούργησε συνεργείο δυτών για την ανάσυρση ναυαγίων και στη συνέχεια ένα από τα καλύτερα καταστήματα ένδυσης σε αυτήν την πόλη. Οι τραγικές συνθήκες διαβίωσης στα ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα το διάστημα 1915-1918, και ιδιαιτέρως στα νησιά που κατοικούσαν οικογένειες από την Ελούντα, λόγω της ιταλικής συγκεντρωτικής πολιτικής στη διακίνηση των τροφίμων από πλευράς Ιταλών και την πείνα που ακολούθησε ανάγκασε πολλούς να μεταναστεύσουν εκ νέου.⁸

Να αναφέρουμε ακόμη την επιστροφή στην Ελούντα μιας οικογένειας από την Κάλυμνο και τη φυγή ορισμένων από το ίδιο νησί και τη Σύμη –ιταλοκρατούμενα νησιά το 1918– για την Αλεξάνδρεια και τις ΗΠΑ

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΗΠΑ ΚΑΙ ΑΙΓΥΠΤΟ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ΟΥ ΑΙΩΝΑ

Μετά την αποχώρηση του τουρκικού στρατού και τη συγκρότηση της Κρητικής Πολιτείας αυξήθηκε το κύμα φυγής κυρίως προς τις ΗΠΑ και την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Η νεοπαγής Πολιτεία, αν και προσπάθησε κυρίως μέσω της εκπαίδευσης να στρέψει τον πληθυσμό προς την καλλιέργεια της αγροτικής γης, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας ήταν ακαλλιέργητο, δεν τα κατάφερε πάντα. Πολλοί επεδίωκαν σπουδές σε θεωρητικές κατευθύνσεις, οι περισσότεροι διακατέχονταν από τη μαστιγα της θεσιθηρίας, ενώ ο δυναμικότερος, ο «εύχημότερος του πληθυσμού ήμῶν» όπως χαρακτηριστικά τόνιζε ο Κ. Φούμης στην εφημερίδα *Κήρυκα*, μεταναστεύει. Με το άρθρο του «Τι το πρακτέον» ο Χανιώτης πολιτικός (βουλευτής) στηλιτεύει τον κλασικισμό που κατέτρυχε την εκπαίδευση και επικρίνει τη θεσιθηρία, η οποία είχε καταντήσει μαστιγα για την Πολιτεία, προτείνοντας τη στροφή στην πρακτική εκπαίδευση. Δεν παραλείπει ακόμη να τονίσει την ευκολία με την οποία οι Κρήτες εκπατρίζονται προς τις ΗΠΑ

⁸ Μαρία Σωρού, *Πρόσφυγες στο Μεραμπέλο*, 75-82.

και την Αλεξάνδρεια κάνοντας λόγο για «παρακεκινδυνευμένων νῦν καὶ εἰς τὴν θεὰν μόνον τύχην ἀφιεμένων σχεδίων» των μεταναστών:⁹

«[...] Ὁ πληθυσμὸς ἡμῶν ὁ εὐχρημότερος, ἐκπατρίζεται διὰ τὴν Ἀμερικὴν, καὶ ἡ πλουσία τὴν φύσιν χώραν μένει ἀνεκμετάλλευτος διότι δὲν ἔχομεν οὐδὲν πρακτικὸν Γυμνάσιον, οὐδεμίαν Ἐμπορικὴν Σχολήν, οὐδεμίαν ἀνεπτυγμένην γεωργικὴν βιομηχανίαν ἐξ' ἐκείνων, αἵτινες θὰ μετέβαλλον τὴν οἰκονομικὴν ὄψιν τοῦ τόπου καὶ θὰ συνεκράτουν τὸν πληθυσμὸν [...] Ἡ τοιαύτη κατεύθυνσις πρὸς τὰ πρακτικὰ ἐπαγγέλματα οὐ μόνον θὰ ἀνέπτυσε τὰς πλουτοπαραγωγικὰς δυνάμεις τῆς Χώρας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἀκατασχέτως ρέποντας πρὸς μετανάστευσιν εἰς Ἀμερικὴν ἢ ἀποικισμὸν ἐν Αἰγύπτῳ ἢ ἀλλαχοῦ, θὰ παρεῖχε τὰ ἀπαραίτητα ἀναγκαῖα ἐφόδια καὶ θὰ ἠῤῥξανε τὰς ἐλπίδας τῆς ἐπιτυχίας τῶν παρακεκινδυνευμένων νῦν καὶ εἰς τὴν θεὰν μόνον τύχην ἀφιεμένων σχεδίων των [...]».

ΣΤΙΣ ΗΠΑ

Οι 16 ἄνδρες ἀπὸ τὴν Ελοῦντα που μετανάστευσαν στὶς ΗΠΑ, προσμένοντας νὰ ζήσουν το ἀμερικάνικο ὄνειρο, ἐργάζονταν γιὰ πολλές ὥρες ἡμερησίως, ὑπὸ δύσκολες συνθήκες, σὲ ἐργοστάσια, στὴν κατασκευὴ σιδηροδρομικῶν γραμμῶν καὶ σὲ καταστήματα ἐστίασης. Κάποιοι (3 στὸν ἀριθμὸ) δημιούργησαν με τὸν καιρὸ τὰ δικά τους ἐστιατόρια. Ὁ Γ. Μαρνέλλος εἶχε φρικτὴ τύχη, ὅταν τὸ ἐργοστάσιο που ἐργάζονταν πήρε φωτιά καὶ ἀπανθρακώθηκε. Επέστρεψαν ἐπίσης ἀπὸ τὶς ΗΠΑ ἐκεῖνοι που εἶχαν οἰκογένεια στὸν τόπο τους (Κατσαράς, Μαρκάκης) καὶ ἄλλοι 5-6 ἐργένηδες. Μετὰ ἀπὸ ἐργασία 20-30 ἐτῶν ἐπέστρεψαν ἄλλοι 5-6, κάποιοι ἐντελῶς ἀπένταροι.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Μελετώντας σὲ βάθος τὴν πορεία τοῦ βίου καὶ τὴν πολιτεία των μεταναστῶν τῆς Ελοῦντας, κατανοοῦμε τοὺς λόγους που τοὺς ὠθήσαν στὴ φυγὴ, τὶς δυσκολίες που ἀντιμετώπισαν στὴν ξένη γῆ προκειμένου νὰ προσαρμοστοῦν στὶς νέες συνθήκες, τὴν ἐργατικότητα των μεταναστῶν ἐνῶ ἀρκετές περιπτώσεις καταδεικνύουν τὸ δαιμόνιο πνεῦμα, τὸ πείσμα καὶ τὴν προσήλωσιν στὸν στόχο, τὴν ἐπιμονὴ γιὰ ἄνοδο καὶ ἐπιτυχία.

ΕΝ ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΙ

Νὰ ἀναφέρουμε ἀκόμη πὼς ἡ μετανάστευση συνεχίστηκε κυρίως πρὸς τὴν Αθήνα καὶ οἱ νέοι στράφηκαν γιὰ ἐργασία στα ποντοπόρα ἐμπορικὰ πλοία μέχρι καὶ τὴ δεκαετία τοῦ 1960. Ὅσο οἱ κοινωνικο-οικονομικὲς συνθήκες παρέμειναν ἀναλλοίωτες τόσο παρέμενε, ἢ καὶ αὐξάνονταν, ἡ μετακίνηση. Τὸ 1971 ἦταν τὸ ἔτος σταθμὸς γιὰ τὴ νεότερη Ελοῦντα. Οἱ ὅροι καὶ οἱ κοινωνικο-οικονομικοὶ παράγοντες θὰ ἀλλάξουν, ὁ τουρισμὸς σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο ἀποκτᾶ μαζικότητα καὶ ἡ παραγωγικότητα τῆς γῆς δὲν ἔχει πια τόση ἀξία, ἀλλὰ ἀξία –καὶ μάλιστα προστιθέμενη– θὰ ἔχει ἡ ομορφιά καὶ τὸ κάλλος. Ἡ Ελοῦντα μετατρέπεται ἀπὸ τὸ 1970 σὲ παγκόσμιας φύσης τουριστικὸ θέρετρο καὶ ἀπὸ μητριὰ μετατρέπεται σὲ στοργικὴ μάνα. Ἀπὸ τὴ γῆ που ἐδίωχνε τὰ

⁹ Κ. Φούμης 1910, «Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ Παιδείας» ἐφημ. *Κήρυξ*, ἀναδημοσίευση περ. *Ἀσπίς*, 19 Ὀκτωβρίου 1910.

παιδιά της, δέχεται στην αγκαλιά της όχι μόνο τα δικά της παιδιά, τους εκπατρισθέντες δηλαδή Ολουντίους, αλλά και οικονομικούς μετανάστες από άλλα μέρη της Ελλάδας, καθώς και όλο του πλανήτη.

Η τελευταία αυτή αναφορά είναι υπόθεση του ιστορικού του μέλλοντος και ίσως αποτελέσει ενδιαφέρον θέμα του επόμενου Κρητολογικού Συνεδρίου, το οποίο θα φιλοξενηθεί από τον Δήμο μας.

ΑΡΧΕΙΑ – ΠΗΓΕΣ

Αρχείο Α/βάθμιας Εκπαίδευσης Λασιθίου.

Αρχείο Δημοτικού Σχολείου Ελούντας.

Αρχείο Κοινότητας Ελούντας: (Δημοτολόγια, Βιβλία Ληξιαρχείου, φάκελλοι αλληλογραφίας των ετών 1927-1970, Πρακτικά Συνεδριάσεων του Κοινοτικού Συμβουλίου Ελούντας 1927-1998).

Αρχείο Μητσotάκη, Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, Ηράκλειο.

Αρχείο Μουρέλου, Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, Ηράκλειο.

Αρχείο συμβολαιογράφου Μύρωνος Νιωτάκη, 1879-1908, Γενικά Αρχεία Κράτους του Τμήματος Λασιθίου.

Δημοτολόγιο Δήμου Φουρνής, συνταχθέν τον Οκτώβριο του έτους 1900, Γενικά Αρχεία Κράτους του Τμήματος Λασιθίου.

«ΕΛΟΥΝΤΑ» (1994-2010) τρίμηνη έκδοση του Προοδευτικού Συλλόγου Ελούντας.

Ημερολόγιο του Εμμ. Φουντουλάκη, Λοχία στη Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922).

Ιστορικό Αρχείο Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (Α.Χ.Δ.Λ.), έτη 1869-1898, φάκελλοι 49, εμπεριέχοντες 43.047 έγγραφα.

Πρωτόκολλον του Γενικού Αρχηγού των ανατολικών επαρχιών της Κρήτης κατά την επανάστασιν του 1878, Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, Ηράκλειο.

Πρωτόκολλο Διοίκησης Επιτροπής Μεραμβέλλου κατά την επανάστασιν του 1897 (5 τόμοι εγγράφων περιόδου 1897-98), Ιστορικού Αρχείου Κρήτης, Χανιά.

Μητρώα Αγωνιστών των Βαλκανικών Πολέμων, της Μικρασιατικής Εκστρατείας και του 1940, Στρατολογικό Γραφείο Λασιθίου.

Μητρώα (μερίδες) Αγωνιστών, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού.

Τετράδια «δούναι – λαβείν» των εμπόρων: Γεωργίου Εμμ. Ζερβού (Πανιερογιώργη), Γεωργίου Παναγ. Ζερβού (Ντίγηρη), Κων/νου Μαυρικάκη, του καφεπώλη Κων/νου Μιχ. Δρακωνάκη (Καντούνη) και του υποδηματοποιού Νικολάου Κ. Δασκαλάκη.

Υποθηκοφυλάκειο Νεαπόλεως Λασιθίου. Συμβόλαια των ετών 1881-1952 που αφορούν την περιοχή της Ελούντας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ευγένιος Αντωνόπουλος (1997), *Ιστορία της Μονής Αρετίου*, Νεάπολη, έκδοση Ιερά Μητρόπολη Πέτρας.

- Βίλη Αποστολάκου, Μαρία Αρακαδάκη, Μιχαήλ Δερμιτζάκης – Χαρά Ντρίνια, Μανώλης Κλώντζας, Γεωργία Μοσχόβη, Μαρία Σωρού (2010), *Ο Άγιος Νικόλαος και η περιοχή του*, έκδοση ΠΟΔΑΝ, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λασιθίου.
- Θεοχάρης Δετοράκης (1990), *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο Κρήτης.
- Νικόλαος Ζερβογιάννης (1993), *Η ιστορία της Φουρνής*, Φουρνή.
- Εμμανουήλ Ζερβός, *Αναμνήσεις από την Ελούντα των παιδικών μου χρόνων*, ανέκδοτη εργασία.
- Βασιλική Ζωγραφάκη – Μαρία Σωρού (2013), *Εν Μεραμβέλω 1898-1913*, Λύκειο των Ελληνίδων Αγίου Νικολάου.
- Μανόλης Μακράκης (2009), *ΕΛΟΥΝΤΑ – Η ιστορία της μέσα από την ιστορία της Κρήτης*.
- Μανόλης Μακράκης (2009), *Αγωνιστές Ελούντας και Πινών, Από τις επαναστάσεις για την απελευθέρωση της Κρήτης ως το Αλβανικό Έπος και την Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα.
- Μανόλης Μακράκης, (2013), *Κρητών Παιδεία – Η παιδεία στην τουρκοκρατούμενη και αυτόνομη Κρήτη*, Ηράκλειο.
- Μανόλης Μακράκης (2014), *Καραβάδος Ηρακλείου Κρήτης – Ο τόπος και οι άνθρωποι στην πορεία του χρόνου*, Αθήνα, Πολιτιστικός Σύλλογος Καραβάδου.
- Ανέστης Μακριδάκης (1977), «Ελούντα», *Αμάλθεια*, τ. 8.
- Κωνσταντίνος Μάνος (1972), *A Greek portfolio*, New York.
- Κων /νος Μαυρικάκης, *Ενθυμήματα*, ανέκδοτη εργασία.
- Ελπίδα Μέλαινα (2008), *Περιηγήσεις στην Κρήτη 1866-70*, Ιωάννα Μυλωνάκη (Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια), Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Γεωργία Μοσχόβη (2005), *Σπιναλόγκα*, Αθήνα, έκδοση Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων Υπουργείου Πολιτισμού.
- Ιωάννης Μουρέλος (1931), *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο.
- Βίκτωρας Μπεράντ (1994), *Κρητικές Υποθέσεις – Οδοιπορικό 1897*, Αθήνα, Τροχαλία.
- Φρεντ Μποϊσονάς, *Εικόνες της Ελλάδος*.
- Χριστόφορος Μπουοντελμόντι (1983), *Ένας γύρος της Κρήτης στα 1415*, Μάρθα Αποσκήτη (μτφρ.), Ηράκλειο.
- Ιωάννης Νουχάκης (1903), *Κρητική Χωρογραφία*, Εν Αθήναις, έκδοση Σπύρου Κουσουλινού.
- Γεώργιος Παναγιωτάκης, *Κρήτη: Ιστορία – Εικόνες*, τ. 3.
- Εμμανουήλ Παπαδογιάννης (1997), *Οικισμοί της επαρχίας Μεραμπέλου Κρήτης*, Νεάπολη, εκδ. εφημ. *Ο Πολίτης*.
- Απόστολος Παπαϊωάννου (2005), *Το Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898)*, Νεάπολη Κρήτης-Ιωάννινα.
- Ρόμπερτ Πάσλεϋ, *Περιηγήσεις*.
- Γεώργιος Πατεράκης – Γιάννης Χρηστάκης (1995), *Η Κρήτη και η ιστορία της*, Αθήνα, Καλέντης.
- Ελευθέριος Πλατάκης (1982), «Τα ακόνια της Ελούντας και η Ναξία λίθος των αρχαίων», εφ. *Μεραμπέλο*, αρ. φ. 2.
- Ελευθέριος Πλατάκης (1976), «Μέτρα και σταθμά στην παλιά Κρήτη», *Κρητολογία* τ. 11.
- Γεώργιος Πρατσίνης (2010), *Μεραμπέλο: Το Άγιο Όρος της Κρήτης*, Άγ. Νικόλαος.
- Β. Ρολέν (1869), *Ταξίδια στην Κρήτη*, Ελευθέριος Πλατάκης (μτφρ.), Παρίσι.

- Ζαχαρένια Σημαντηράκη (έρευνα-κείμενα-επιμέλεια έκδοσης) (2010), *Κρήτη – Εικόνες μιας εποχής. Η φωτογραφική συλλογή του Paul Blanc, Γενικού Προξένου της Γαλλίας στην Κρήτη (1886-1901)*, Χανιά.
- Φραντς Σίμπερ (1994), *Ταξιδεύοντας στη νήσο Κρήτη το 1817*, Αθήνα, Ιστορητής.
- Στέργιος Σπανάκης (1970), «Ο Άγιος Νικόλαος Μεραμπέλου», *Αμάλθεια*, τ. 2.
- Στέργιος Σπανάκης (1964), *Κρήτη: Τουρισμός – ιστορία – αρχαιολογία*, Ηράκλειο, Σφακιανός.
- Στέργιος Σπανάκης (1940-1964), *Μνημεία Κρητικής ιστορίας*, τ. 6, Ηράκλειο.
- Τόμας Σπρατ (1865), *Ταξίδια και έρευνες στην Κρήτη*, Οξφόρδη.
- Τόμας Σπρατ (2007), *Ταξίδια και έρευνες στην Κρήτη του 1850*, τ. Α΄, Μαρία Ψιλάκη (μτφρ.), Ηράκλειο, Καρμάνωρ.
- Νικόλαος Σταυράκης (1892), *Στατιστική του πληθυσμού εν Κρήτη*, Αθήναι.
- Νικόλαος Σταυρινίδης (1971), *Ο καπετάν Μιχάλης Κόρακας και οι συμπολεμιστές του*, Ηράκλειο.
- Νικόλαος Σταυρινίδης (1975), *Μεταφράσεις εγγράφων του τουρκικού αρχείου του Χάνδακα*, τ. 5, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική βιβλιοθήκη Ηρακλείου.
- Σύνδεσμος Τοπικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης (1987), *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, τ. 2, Ηράκλειο.
- Μαρία Σωρού (2008), *Πρόσφυγες στο Μεραμπέλο 1914-1940*, Άγιος Νικόλαος, Δήμος Αγίου Νικολάου, 215, 263-265,.
- Δάφνη Χρονάκη (1997), «Μοναστήρια της περιοχής Επάνω Μεραμπέλου κατά τη Βενετοκρατία», ανάτυπο από το περ. *Θησαυρίσματα*, τ. 27, Βενετία.
- Βασίλειος Ψιλάκης (1898-1909), *Ιστορία της Κρήτης*, Εν Χανίοις, Μινώταυρος.
- Νίκος Ψιλάκης (1993), *Μοναστήρια και ερημητήρια της Κρήτης*, Ηράκλειο.
- Νίκος Ψιλάκης (2007), «Στην Κρήτη του σήμερα ακολουθώντας τα βήματα του Spratt», Τόμας Σπρατ, *Ταξίδια και έρευνες στην Κρήτη του 1850*, τ. Α΄, Ηράκλειο, Καρμάνωρ.